

Mövzu 3: “Avropa hüququnun subyektləri”

Plan:

- 1. Avropa hüquq subyektliyinin anlayışı və elementləri**
- 2. Avropa İttifaqı – avropa hüququnun əsas subyekti kimi**
- 3. Avropa hüququnun digər subyektləri**

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

Avropa hüququ. Dərslik./ E.Ə. Əliyevin ümumi redaktəsi ilə. Bakı, 2016. 764 səh.

Əkbərov R.A. Avropa hüququ. Dərs vəsaiti. Bakı, 2016 354 səh.

Бирюков М.М. Европейское право. Курс лекций. Учебное пособие. М.2006. 128 стр.

Европейское право. Учебник. /Под общ.ред. Л.М.Энтина. 3-е изд.М.2011.960 стр.

Право Европейского Союза. Учебное пособие. /отв. ред. С.Ю.Кашкин.М.2011. 320 стр.

Право Европейского Союза. Учебник. /Под общ.ред. С.Ю.Кашкина. М.2012. 1119 стр.

GİRİŞ

Avropa hüququnun ümumi hissəsi müəyyən hüquq institutlarından ibarətdir ki, Avropa hüquq subyektliyi institutu onlardan biri sayılır. Bu institut Avropa hüquq subyektlərinin hüquq və vəzifələrini tənzimləyir, onların hüquqi vəziyyətini müəyyənləşdirir. Həmin institutun əsas funksiyası və başlıca təyinatı Avropa hüquq subyektliyi kimi vacib məsələni nizama salmaqdan ibarətdir.

SUAL 1

Avropa hüquq subyektliyi dedikdə Avropa hüquq normaları (Avropa hüququ) ilə tənzimlənən ictimai münasibətlərin iştirakçısı olmaq qabiliyyəti (imkanı) başa düşülür. Hansı qurum və ya şəxs belə qabiliyyətə (imkana) malik olarsa, o, Avropa hüququnun subyekti hesab edilir.

Avropa hüquq subyektlərinin nə demək olduğuna gəldikdə isə, qeyd etməliyik ki, əvvəllərdə göstərdiyimiz kimi, Avropa hüququnun özünəxas nizamasalma predmeti vardır. Avropa hüququnun əsas funksiyası öz nizamasalma predmetinə daxil olan ictimai münasibətləri tənzim etməkdən ibarətdir; tənzim etmə nəticəsində onlar Avropa-hüquq münasibətləri kimi hüquqi forma alır. Avropa-hüquq münasibətləri isə hüquq münasibətlərinin xüsusi xarakterə malik olan növlərindən biridir. Buna görə də istənilən növ hüquq münasibəti kimi, Avropa-hüquq münasibətləri də quruluşca üç elementdən (subyekt tərkibi, məzmun, obyekt) ibarətdir və subyektlər (subyekt) həmin elementlərdən biridir. Avropa-hüquq münasibətləri məhz müəyyən subyektlər arasında əmələ gəlir. Məlum məsələdir ki, subyektlərsiz Avropa-hüquq münasibətlərinin özü yarana bilməz. Məhz onlar Avropa hüququnun subyektləri adlanır.

Avropa hüquq subyektləri dedikdə Avropa-hüquq münasibətlərinin, yəni Avropa hüquq normaları ilə tənzimlənən hüquq münasibətlərinin iştirakçıları başa düşülür. Hansı qurum və şəxs Avropa-hüquq münasibətlərinin iştirakçısı ola, həmin münasibətlərdə çıxış (iştirak) edə bilərlərsə, onlar Avropa hüququnun subyektləri sayılır. Məsələn, Avropa İttifaqının üzvü olan dövlətlər Avropa-hüquq münasibətlərində iştirak edə bilərlər. Deməli, onlar Avropa hüququnun subyekti hesab edilirlər.

Avropa-hüquq münasibətlərinin iştirakçıları elə öz-özlüyündə Avropa-hüquq münasibətlərinin subyektləridir. «Avropa-hüquq münasibətlərinin subyektləri» anlayışını isə «Avropa hüququnun subyektləri» anlayışından fərqləndirmək lazımdır. Düzdür, onlar bir-birinə olduqca yaxın anlayışlardır. Lakin, buna baxmayaraq, həmin anlayışlar arasında hədd qoyulmalıdır.

Avropa hüquq subyektləri Avropa-hüquq münasibətlərinin mümkün (potensial) iştirakçılarıdır. **Avropa-hüquq münasibətlərinin subyektləri** dedikdə isə həmin münasibətlərin real (gerçək) iştirakçıları başa düşülür. Deməli, fəlsəfi planda həmin anlayışlar arasındakı əlaqə «imkan» və «gerçəklik» fəlsəfi kateqoriyalar arasındakı münasibət kimidir.

Avropa hüquq subyektliyi

Beynəlxalq və milli (dövlətdaxili) hüquq sistemləri üçün «beynəlxalq hüquq subyektliyi» və «milli hüquq subyektliyi» kimi anlayışlar xarakterikdir. Müstəqil hüquq sistemlərindən biri kimi tanınan Avropa hüququna gəldikdə isə, bu hüquq sistemində hər hansı qurum və şəxsin Avropa hüququnun subyektliyi olmaq qabiliyyətini (imkanını) ifadə etmək üçün «Avropa hüquq subyektliyi» termini işlədilir.

Avropa hüquq subyektliyi, beynəlxalq və milli hüquq subyektliyi kimi, aşağıda göstərilən **üç elementdən** ibarətdir:

- Avropa hüquq qabiliyyəti;
- Avropa fəaliyyət qabiliyyəti;
- Avropa delikt qabiliyyəti.

Avropa hüquq qabiliyyəti dedikdə Avropa hüquq subyektlərinin hüquqlara malik olmaq, hüquqi vəzifələr daşımaq qabiliyyəti başa düşülür. Elə buradaca dərhal qeyd etməliyik ki, söhbət Avropa hüququ ilə müəyyənləşdirilən (tənzimlənən) hüquqlara malik olmaq, hüquqi vəzifələr daşımaq qabiliyyətindən gedir. Həm də nəzərdən qaçırmaq olmaz ki, bütün Avropa hüquq subyektlərinin hüquq qabiliyyəti bir bərabərdə tanınmır, yəni onların hamısına hüquqlara malik olmaq və vəzifələr daşımaq üçün eyni qabiliyyət (imkan) verilməmişdir. Belə ki, bəzi subyektlərə hüquqlara malik olmaq və hüquqi vəzifələr daşımaq üçün daha çox imkan (qabiliyyət) verilmişdir.

Hər hansı qurumun (və ya şəxsin) Avropa hüququnun subyektliyi olması üçün onun təkəcə Avropa hüquq qabiliyyətinə malik olması kifayət etmir; bunun üçün o, həm də fəaliyyət qabiliyyətli olmalıdır. **Avropa fəaliyyət qabiliyyəti** dedikdə Avropa hüququ subyektinin öz hərəkətləri ilə hüquqlar əldə etmək və həyata keçirmək, özü üçün hüquqi vəzifələr yaratmaq və icra etmək qabiliyyəti başa düşülür. Məsələn, Avropa hüququnun subyektliyi müqavilə bağlamaq kimi hərəkət etməklə müvafiq hüquqlar əldə edərək, onları həyata keçirə, eləcə də özü üçün müvafiq vəzifələr yaradaraq, həmin vəzifələri icra edə bilər.

Avropa delikt qabiliyyəti dedikdə Avropa hüququnun subyektliyi tərəfindən yol verilən hüquq pozuntusuna görə onun məsuliyyət daşımaq qabiliyyəti başa düşülür. Belə qabiliyyətə malik olan qurum və şəxs Avropa məsuliyyət hüququnun subyektliyi kimi tanınır.

Beləliklə, hüquq, fəaliyyət və delikt qabiliyyətinə malik olan qurum (və ya şəxs) Avropa hüququnun subyekti hesab edilir. Onlar bu qabiliyyətlərdən istifadə edərək hüquqlara malik olur, vəzifələr daşıyır, hərəkətləri ilə hüquqlar əldə edir və həyata keçirir, özləri üçün vəzifələr yaradır və icra edir, yol verdikləri hüquq pozuntusuna görə məsuliyyət daşıyırlar.

Avropa hüququ subyektlərinin növləri

Hansı qurum və şəxs Avropa hüququ ilə tənzimlənən münasibətlərdə (Avropa-hüquq münasibətlərində) iştirak edə bilərsə, o, Avropa hüququnun subyekti sayılır. Başqa cür də demək olar: hansı qurum və şəxs Avropa hüququ ilə müəyyənləşdirilən hüquqlara malik ola və vəzifələr daşıya, öz hərəkətləri ilə hüquqlar əldə edə və həyata keçirə, özü üçün vəzifələr yarada və icra edə, eləcə də törətdikləri hüquq pozuntusuna görə məsuliyyət daşıya bilərsə, o, Avropa hüququnun subyekti hesab edilir. Söhbət, ilk növbədə, **Avropa İttifaqının özündən** gedir. Belə bir faktı inkar edə bilmərik ki, Avropa İttifaqı Avropa hüququnun əsas və başlıca subyektidir, çünki Avropa İttifaqı hüquqi şəxs statusuna malikdir; hüquqi şəxs isə hüququn subyekt növlərindən biri hesab edilir.

Avropa hüququnun subyekt növlərindən biri **üzv-dövlətlər** sayılır. Ən azı ona görə ki, Avropa hüququ Avropa İttifaqının üzvü olan dövlətlər (üzv-dövlətlər) üçün müvafiq hüquq və vəzifələr yaradır.

Avropa hüququ nəinki üzv-dövlətlər, həmçinin **Avropa İttifaqının institutları (orqanları)** üçün də müəyyən hüquq və vəzifələr yaradır. Bu səbəbdən onlar da Avropa hüququnun subyekt növlərindən biri hesab edilir.

Avropa hüququ həm də **üzv-dövlətlərin yurisdiksiyasmda olan fiziki və hüquqi şəxslər** üçün hüquq və vəzifələr müəyyənləşdirir; onlar həmin hüquq və vəzifələrin həyata keçirilməsi üçün milli məhkəməyə müraciət edə bilirlər. Buna görə üzv-dövlətlərin fiziki və hüquqi şəxsləri də Avropa hüquq subyektlərinin növü hesab edilir. Avropa İttifaqı Məhkəməsi göstərmişdir ki, nəinki üzv-dövlətlər, həmçinin onların yurisdiksiyasmda (hakimiyyətində) olan fiziki və hüquqi şəxslər də Avropa hüququnun subyekti ola bilirlər.

Əvvəllər üç Avropa inteqrasiya birliyi də Avropa hüququnun subyekti kimi tanınırdı. Söhbət Avropa İqtisadi Birliyindən, Avropa Atom Enerji Birliyindən, habelə Avropa Kömür və Polad Birliyindən gedir. Bir daha təkrar edərək göstəririk ki, 1992-ci ildə Avropa İttifaqının yaradılması haqqında Maastrixt Müqaviləsinin bağlanması ilə «Avropa İqtisadi Birliyi» «Avropa Birliyi» adlanmağa başladı. Digər iki birlik isə öz adlarını saxladı, yəni onların adları dəyişmədi.

Avropa İqtisadi Birliyi və Avropa Atom Enerji Birliyi haqqında iki Roma Müqaviləsi (Roma müqavilələri, 1957-ci il) qeyri-müəyyən müddətə (müddətsiz olaraq) bağlanmışdı. Avropa Kömür və Polad Birliyi haqqında Paris Müqaviləsi (1951-ci il) isə 50 il müddətinə imzalanmışdı. Bu müddət ötdükdən sonra 2002-ci ildə Avropa Kömür və Polad Birliyi ləğv olundu və onun səlahiyyətləri, habelə əmlakı Avropa Birliyinə keçdi. Avropa Birliyi, eləcə də Avropa Atom Enerji Birliyi isə öz fəaliyyətini davam etdirdilər. Lissabon Müqaviləsinin (Avropa İttifaqında islahat haqqında Müqavilənin) qüvvəyə minməsi ilə (2009-cu il) hər iki birlik ləğv edildi və onlar Avropa İttifaqı ilə əvəz olundu. Belə ki, Avropa İttifaqı həmin birliklərin hüquqi varisidir. Buna görə də bu gün mövcudluğuna son qoyulmuş və ləğv edilmiş üç Avropa inteqrasiya birliyi artıq Avropa hüququnun subyekti hesab edilmir.

Beləliklə, Avropa hüquq subyektlərinin növləri aşağıdakılardan ibarətdir:

- Avropa İttifaqı;
- Avropa İttifaqının institutları (orqanları);
- Avropa İttifaqının üzvü olan dövlətlər (üzv-dövlətlər);
- üzv-dövlətlərin yurisdiksiyasında olan fiziki və hüquqi şəxslər.

Düzdür, Avropa hüququna dair ədəbiyyat səhifələrində «Avropa hüququnun subyektləri» termininin işlədilməsinə rast gəlinir. Amma burada, xüsusi olaraq, nə Avropa hüquq subyektlərinin sadalanmasına və onların dairəsinin dəqiq müəyyənləşdirilməsinə geniş səviyyədə toxunulur, nə də onlara əhatəli ümumi hüquqi xarakteristika verilir.

SUAL 2

Avropa İttifaqı Avropa hüququnun subyekt növlərindən biri sayılır və o, həm də Avropa hüququnun başlıca subyektini hesab edilir. Bu, aydın məsələdir. Belə ki, Avropa hüququ məhz Avropa İttifaqına görə və onun üçün yaranmışdır. Hər şeydən əvvəl, xüsusi olaraq, vurğulamalıyıq ki, Avropa İttifaqı **inteqrasiya qurumudur**. İnteqrasiya qurumunun əsas və başlıca atributlarından biri isə onun özünəməxsus hüquq sisteminə malik olmasıdır.

Avropa İttifaqı Avropa hüququnun əsas və başlıca subyektini hesab edildiyinə görə, təbii ki, ilk növbədə, onun hüquqi təbiətini müəyyənləşdirməliyik. Avropa İttifaqının hüquqi təbiəti isə mübahisəli məsələlərdən sayılır. Ədəbiyyat səhifələrində bu məsələ barədə müəlliflərin söylədikləri fikirlər heç də həmişə üst-üstə düşmür. Bu səbəbdən Avropa İttifaqının hüquqi təbiəti barədə bir-birindən fərqli, müxtəlif konsepsiyalar formalaşmışdır.

Kvazidövlət konsepsiyası Avropa İttifaqının hüquqi təbiəti barədə irəli sürülən konsepsiyalardan bəridir. Bu konsepsiyaya görə, Avropa İttifaqı dövlətəoxşar beynəlxalq birlikdir. Həmin konsepsiya tərəfdarları hesab edirlər ki, Avropa İttifaqı bir sıra cəhətinə görə dövlətə oxşayır. Düzdür, beynəlxalq hüququn subyektini kimi dövlət üçün xarakterik olan əlamətlərə Avropa İttifaqı da malikdir:

- dövlət kimi, Avropa İttifaqı hakimiyyət səlahiyyətinə malikdir;
- dövlət kimi, Avropa İttifaqının öz ərazisi vardır;
- dövlət kimi, Avropa İttifaqının əhalisi vardır (Avropa İttifaqının vətəndaşı olan şəxslər Avropa İttifaqının əhalisi hesab edilir);
- dövlət kimi, Avropa İttifaqı beynəlxalq münasibətlərdə iştirak edir.

Lakin, bu kimi əlamətlərə malik olmasına baxmayaraq, Avropa İttifaqı dövlətəoxşar qurum (kvazidövlət) sayılmır. Məsələ burasındadır ki, əvvəllərdə qeyd etdiyimiz kimi, Avropa İttifaqı **fövqəlmilli qurumdur**. Belə ki, Avropa İttifaqı hüquq normalarının onun tərkibinə daxil olan üzv-dövlətlər üçün məcburi hüquqi qüvvəsi vardır. Digər tərəfdən, konkret sahələrdə Avropa İttifaqının səlahiyyətləri üzv-dövlətlərin müvafiq səlahiyyətlərinə münasibətdə prioritetə (üstünlüyə) malikdir.

Federalizm konsepsiyası Avropa İttifaqının hüquqi təbiəti barədə irəli sürülən digər konsepsiyadır. Bu konsepsiyaya görə, Avropa İttifaqı federasiyadır (federativ dövlətdir). Həmin konsepsiya tərəfdarları hesab edirlər ki, Avropa İttifaqının, eləcə də onun dövlətdən üstün olan institutlarının (orqanlarının) səlahiyyətləri kifayət dərəcədə genişdir; bu cəhət də Avropa İttifaqının federasiya (federativ dövlət) olmasına işarə edir. Başqa sözlə, Avropa İttifaqı bir sıra xarakterik cəhətinə görə federasiyaya (federativ dövlətə) oxşayır. Lakin, buna

baxmayaraq, Avropa İttifaqı, sözün əsl siyasi-hüquqi mənasında, federasiya (federativ dövlət) hesab edilmir. Ən azı ona görə ki, - federasiya (federativ dövlət) tərkibcə federasiya subyektlərindən (məsələn, Amerika Birləşmiş Ştatlarında - ştatlardan, Rusiya Federasiyasında - respublikalardan, İsveçrədə - kantonlardan və s.) ibarətdir. Avropa İttifaqının tərkibinə gəldikdə isə, qeyd etməliyik ki, bu kimi federasiya subyektlərinə rast gəlmirik. Bundan başqa, bəzən, Avropa İttifaqını konfederasiyaya (konfederativ dövlətə) və ya ittifaq dövlətinə oxşadırlar. Deməliyik ki, bəzi cəhətlərə görə, konfederativ və ya ittifaq dövlətinə bənzəsə də, Avropa İttifaqı, sözün həqiqi beynəlxalq-hüquqi mənasında, nə konfederativ, nə də ittifaq dövlətidir.

Avropa İttifaqı barədə həm də **beynəlxalq təşkilat konsepsiyası** irəli sürülür. Bu konsepsiyaya görə, Avropa İttifaqı beynəlxalq (dövlətlərarası) təşkilatdır. Həmin konsepsiya tərəfdarları öz fikirlərini bununla əsaslandırırlar ki, Avropa İttifaqı beynəlxalq (dövlətlərarası) təşkilatlara xas olan üsulla yaradılmışdır. Həmin üsulun mahiyyəti isə Avropa İttifaqının beynəlxalq müqavilə formasında bağlanan təsis müqaviləsi əsasında yaradılır.

Düzdür, bir sıra cəhətə görə Avropa İttifaqı beynəlxalq (dövlətlərarası) təşkilatlara oxşayır. Belə ki, beynəlxalq (dövlətlərarası) təşkilatlar kimi Avropa İttifaqı da üzvlüyə əsaslanan, üzvlük prinsipi əsasında yaradılan qurumdur. Belə ki, beynəlxalq (dövlətlərarası) təşkilatlar kimi Avropa İttifaqının tərkibi ayrı-ayrı üzvlərdən ibarətdir; üzv qismində isə Avropa İttifaqının tərkibinə 28 Avropa dövləti daxildir. Bundan başqa, beynəlxalq (dövlətlərarası) təşkilatlar kimi, Avropa İttifaqının da öz məqsəd və vəzifələri vardır. Bildiyimiz kimi, beynəlxalq (dövlətlərarası) təşkilatlar konkret məqsədlərə nail olmaq və müəyyən vəzifələri yerinə yetirmək üçün yaradılır.

Lakin, nə qədər oxşar cəhətlərə (əlamətlərə) malik olsa da, Avropa İttifaqı, sözün əsl beynəlxalq-hüquqi mənasında, beynəlxalq (dövlətlərarası) təşkilat sayılmır. Məsələ burasındadır ki, hüquq və səlahiyyətlərinin həcmi, fəaliyyət və funksiyasını yerinə yetirmə üsulu, habelə qarşısında duran məsələləri həll etmək qaydası baxımından, Avropa İttifaqı beynəlxalq (dövlətlərarası) təşkilatlardan mühüm dərəcədə, əsaslı şəkildə fərqlənir. Xüsusən də malik olduğu bir sıra xarakterik əlamət Avropa İttifaqını istənilən beynəlxalq (dövlətlərarası) təşkilatlardan fərqləndirməyə imkan verir.

Birinci, Avropa İttifaqının öz ərazisi vardır. Avropa İttifaqının ərazisi dedikdə onun tərkibinə daxil olan 28 üzv-dövlətin milli ərazilərinin məcmusu başa düşülür. Şübhəsiz, beynəlxalq (dövlətlərarası) təşkilatların ərazisi olmur.

İkinci, beynəlxalq (dövlətlərarası) təşkilatlardan fərqli olaraq, Avropa İttifaqının **əhalisi** vardır. Statistik məlumatlara görə, hal-hazırda Avropa İttifaqında əhalinin ümumi sayı 500 milyondan çoxdur. Avropa İttifaqının əhalisi dedikdə isə Avropa İttifaqı vətəndaşlarının məcmusu başa düşülür. Söhbət Avropa İttifaqı vətəndaşlığına malik olan fiziki şəxslərin birliyindən (ittifaqından) gedir. 1992-ci ildə bağlanan Avropa İttifaqına dair Müqavilə döviyyəyə «**Avropa İttifaqı vətəndaşlığı**» kimi institut daxil etdi. Bundan sonra siyasi-hüquqi sənədlərdə çox vaxt «Avropa İttifaqı vətəndaşlığı» əvəzinə, sadəcə olaraq, «**Avropa vətəndaşlığı**» anlayışı işlədilməyə başladı.

Avropa vətəndaşlığı üzv-dövlətlərin milli vətəndaşlığından törəmə anlayışdır. Belə ki, üzv-dövlətlərin vətəndaşı olan hər bir şəxs, necə deyərək, avtomatik surətdə Avropa vətəndaşlığı əldə edir.

Beləliklə, Avropa İttifaqına daxil olan üzv-dövlətlərin vətəndaşları ikiqat (ikili) vətəndaşlığa malik olan şəxslərdir:

- milli vətəndaşlıq (üzv-dövlətlərin vətəndaşlığı);
- Avropa vətəndaşlığı (Avropa İttifaqı vətəndaşlığı).

Deməli, Avropa İttifaqı təkcə dövlətlərin birliyi deyildir. Avropa İttifaqı həm də əna üzv olan dövlətlərin vətəndaşlarının birliyi deməkdir.

Üçüncü, Avropa İttifaqı **öz valyuta sistemi olan** qurumdur. Belə ki, Avropa İttifaqının tərkibinə daxil olan dövlətlərin pul-valyuta döviyyəsinə «avro» kimi vahid pul nişanından istifadə olunur.

Dördüncü, Avropa İttifaqı özünəxas **institutlar (orqanlar) sisteminə** malik olan qurumdur. Həmin institutlar öz səlahiyyətləri həddində (daxilində) normativ hüquqi aktlar qəbul edir ki, onlar Avropa hüququnun subyektləri üçün məcburi hüquqi qüvvəyə malikdirlər.

Beşinci, Avropa İttifaqı öz **büdcəsi olan qurumdur**. Avropa İttifaqının büdcə sisteminin əsas xüsusiyyətlərindən biri bundan ibarətdir ki, o, iştirakçı (üzv) dövlətlərin verdikləri üzvlük haqqı hesabına deyil, özünün vəsaitləri hesabına formalaşır. Məlum olduğu kimi, beynəlxalq (dövlətlərarası) təşkilatların büdcəsi üzv-dövlətlərin verdikləri üzvlük haqqı hesabına formalaşır. Hal-hazırda Avropa İttifaqı büdcəsinin bir trilyon avroyadək artırılması nəzərdə tutulur.

Altıncı, Avropa İttifaqının özünün aynca, xüsusi xarakterə malik olsa da, **müstəqil hüquq sistemi** vardır. Bu, əvvəllərdə qeyd etdiyimiz kimi, beynəlxalq və

milli (dövlətdaxili) hüquqlarla paralel və yanaşı mövcud olan, tanınan hüquq sistemidir.

Avropa İttifaqında, eyni zamanda, həm beynəlxalq (dövlətlərarası) təşkilatların, həm dövlətəoxşar qurumların (kvazidövlətlərin), həm də federativ ittifaq və konfederativ dövlətlərin əlamətlərinə rast gəlmək mümkündür. Avropa İttifaqı dünyanın siyasi xəritəsində gah federativ, gah ittifaq, gah konfederativ dövlət kimi tanınır, gah da dövlətəoxşar qurum və ya beynəlxalq təşkilat rolunda çıxış edir. Lakin, buna baxmayaraq, Avropa İttifaqı dünyada analoqu (oxşan) olmayan orijinal, unikal, **spesifik hakimiyyət xarakterli mürəkkəb beynəlxalq-hüquqi inteqrasiya birliyidir**. Elə birlik ki, o, Avropa inteqrasiya prosesini həyata keçirmək üçün suveren dövlətlərə qarşılıqlı fəaliyyət göstərmələrinə imkan verir, şərait yaradır.

Avropa İttifaqı hüquqi şəxs kimi

Avropa hüququnun subyektı kimi Avropa İttifaqı haqqında danışarkən onun hökmən iki cür hüquq subyektliyinə malik olmasına toxunmaq lazımdır. Belə ki, Avropa İttifaqının hüquq subyektliyi iki cür olur:

- daxili hüquq subyektliyi;
- beynəlxalq hüquq subyektliyi.

Daxili hüquq subyektliyi dedikdə Avropa İttifaqının öz daxilində yaranan münasibətlərdə iştirak etmək qabiliyyəti (imkanı) başa düşülür. Bundan ötrü, yəni daxili hüquq subyektliyinə malik olmaq üçün Avropa İttifaqı hüquqi şəxs statusu ilə təmin edilməlidir. Lakin Avropa İttifaqı yarandığı və təsis edildiyi andan belə statusa malik olmamışdır. Avropa İttifaqının yaradılması barədə nə Maastrixt Müqaviləsi (1992-ci il), nə də 1999-cu ildə qüvvəyə minən Amsterdam Müqaviləsi (1997-ci il) Avropa İttifaqının hüquqi şəxs statusuna malik olması haqqında neç bir göstəriş ifadə etmir. Deməli, üç Avropa birliyindən (Avropa Kömür və Polad Birliyindən, Avropa İqtisadi Birliyindən, Avropa Atom Enerji Birliyindən) fərqli olaraq, o, əvvəllər, ilk vaxtlarda hüquqi şəxs statusu ilə təmin edilməmişdi. Bu, yalnız Lissabon Müqaviləsinin (2007-ci il) qüvvəyə minməsindən sonra, yəni 2009-cu ildə mümkün ola bildi. Əvvəllərdə qeyd etdiyimiz kimi, Lissabon Müqaviləsinin qüvvəyə minməsi ilə Avropa birlikləri ləğv edildi və onlar Avropa İttifaqı ilə əvəz olundu. Bununla Avropa İttifaqı onların hüquqi varisi hesab edildi ki, nəticədə Avropa İttifaqı hüquqi şəxs statusu əldə etdi. Başqa sözlə, ləğv edilmiş Avropa birliklərinin hüquqi şəxs səlahiyyəti hüquqi varislik qaydasında Avropa İttifaqına keçdi. Deməli, Avropa İttifaqı hüquqi varisliyə görə hüquqi şəxs səlahiyyətinə (hüququna) malikdir.

Avropa İttifaqının hüquqi şəxs səlahiyyətinə (hüququna) malik olması məsələsi həm də rəsmi surətdə, qanunvericilik səviyyəsində həll edilmişdir. Belə ki, Lissabon Müqaviləsi (2007-ci il) bağlandıqdan sonra Avropa İttifaqına dair Müqaviləyə ayrıca bir maddə (47-ci maddə) daxil edildi. Həmin maddədə deyilir ki, Avropa İttifaqı hüquqi şəxs statusu ilə təmin edilir.

Hüquqi şəxs statusu ilə təmin edildiyinə görə Avropa İttifaqı hüquqi şəxsləri səciyələndirən əlamətlərə malikdir. Mülki hüquq nəzəriyyəsindən məlum olduğu kimi, hüquqi şəxslər dörd əsas əlamətlə xarakterizə olunur və həmin əlamətlər bunlardan ibarətdir:

- təşkilati-vahidlik;
- ayrıca əmlaka malik olmaq;
- mülki (əmlak) dövriyyədə müstəqil surətdə öz adından çıxış etmək;
- məhkəmədə iddiaçı və ya cavabdeh olmaq.

Deməli, Avropa İttifaqı hüquqi şəxs kimi təşkilati cəhətdən vahid olub, institusional struktura malikdir. Digər tərəfdən, Avropa İttifaqının hüquqi şəxs kimi mülkiyyətində ayrıca əmlakı (üzv-dövlətlərin əmlakından ayrıca əmlakı) vardır. Əlbəttə, öz qarşısına qoyduğu məqsədə nail olmaq üçün Avropa İttifaqının zəruri əmlak bazası (maddi resursları) olmalıdır. Nəhayət, Avropa İttifaqı hüquqi şəxs kimi mülki (əmlak) dövriyyədə öz adından müstəqil surətdə çıxış edə (məsələn, əmlaka sahiblik edə və ona sərəncam verə, əmlak əldə edə və onu özgə-ninkiləşdirə və s.), habelə məhkəmədə iddiaçı və ya cavabdeh qismində iştirak edə bilər.

Beynəlxalq hüquq subyektliyinə gəldikdə isə, qeyd etməliyik ki, bu, beynəlxalq hüquqla tənzimlənən ictimai münasibətlərin iştirakçısı olmaq qabiliyyəti deməkdir. Başqa sözlə, beynəlxalq hüquq subyektliyi dedikdə beynəlxalq hüququn subyektliyi olmaq qabiliyyəti başa düşülür.

Avropa İttifaqının beynəlxalq hüquq subyektliyi

Avropa İttifaqı nəinki hüquqi şəxs səlahiyyətinə (hüququna), həmçinin «beynəlxalq hüquq subyektliyi» kimi siyasi-hüquqi keyfiyyətə malikdir. O, belə keyfiyyəti hüquqi varislik əsasında əldə etmişdir. Belə ki, Avropa inteqrasiya birlikləri (Avropa Kömür və Polad Birliyi, Avropa İqtisadi Birliyi, Avropa Atom Enerji Birliyi) özlərinin statusuna görə beynəlxalq (dövlətlərarası) təşkilat hesab olunurdular. Buna görə də onların üçü də beynəlxalq hüquq subyektliyinə malik idi. Axı, istənilən beynəlxalq (dövlətlərarası) təşkilatın beynəlxalq hüquq subyektliyi (beynəlxalq hüququn subyektliyi olmaq qabiliyyəti) vardır. Avropa birlikləri ləğv ediləndə onların malik olduqları «beynəlxalq hüquq subyektliyi» kimi keyfiyyət hüquqi varislik qaydasında həmin birliklərin hüquqi varisinə, yəni

Avropa İttifaqına keçmişdir. Deməli, Avropa İttifaqı hüquqi varisliyə görə, «beynəlxalq hüquq subyektliyi» kimi siyasi-hüquqi keyfiyyətə malikdir. Beynəlxalq hüquq subyektliyinə malik olmaq məsələsi həm də Avropa İttifaqına dair Müqavilədə öz həllini tapmışdır.

Avropa İttifaqının beynəlxalq hüquq subyektliyi (beynəlxalq hüququn subyektliyi olması qabiliyyəti) özünü nədə göstərir və ifadə edir? Bu, yəni Avropa İttifaqının beynəlxalq hüquq subyektliyi, hər şeydən əvvəl, özünü hər hansı beynəlxalq məsələni həll etmək (məsələn, beynəlxalq müqavilə bağlamaq) üçün **beynəlxalq danışıqlar aparılmasında** bürüzə verir. Beynəlxalq danışıqlara başlanılması barədə qərarı Şura qəbul edir. Şura danışıqlar aparmaq səlahiyyətinə malik olan şəxsləri təyin edir və onlara lazımi direktiv (göstəriş verir). Əgər zəruri olarsa, Şura xüsusi məsləhət komitəsi yaradır ki, həmin komitənin əsas vəzifəsi (funksiyası) danışıq aparan şəxslərə kömək etməkdən və Şuraya öz rəyini təqdim etməkdən ibarətdir. Şura beynəlxalq müqavilənin bağlanması sanksiyalaşdırır.

Digər tərəfdən, Avropa İttifaqının beynəlxalq hüquq subyektliyi onun **beynəlxalq müqavilə bağlamasında** ifadə oluna bilər. Belə ki, Avropa İttifaqı beynəlxalq müqavilə bağlamaq hüququna malikdir. Bu hüququn realizə olunma mexanizmi isə Avropa İttifaqının fəaliyyətinə dair Müqavilədə göstərilmiş, necə deyirlər, təsvir edilmişdir. Həmin müqavilənin 218-ci maddəsi beynəlxalq müqavilələrin bağlanmasının ümumi qaydasına həsr olunmuşdur.

Avropa İttifaqı, əvvəllərdə qeyd etdiyimiz kimi, həm üçüncü (yəni xarici, üzv olmayan) dövlətlərlə, həm də beynəlxalq (dövlətlərarası) təşkilatlarla beynəlxalq müqavilə bağlaya bilər; o, adətən, üçüncü dövlətlərlə ikitərəfli beynəlxalq müqavilə bağlayır. Avropa İttifaqı həm də çoxtərəfli beynəlxalq müqavilələrdə (beynəlxalq konvensiyalarda) iştirak edə bilər.

Məsələn, Avropa İttifaqı kollektiv üzv kimi İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında Avropa Konvensiyasına (1950-ci il) qoşulur. Avropa İttifaqının bağladığı beynəlxalq müqavilələr həm onun özü üçün, həm də üzv-dövlətlər üçün məcburidir.

Bunlardan başqa, Avropa İttifaqının beynəlxalq hüquq subyektliyi öz ifadəsini onun **beynəlxalq təşkilatlarda iştirak etməsində** tapır. Bu gün o, bir sıra beynəlxalq təşkilatın iştirakçısıdır. Məsələn, Avropa İttifaqı Ümumdünya Ticarət Təşkilatının, BMT-nin Ərzaq və Kənd Təsərrüfatı Təşkilatının və s. qurumların üzvüdür.

Avropa İttifaqının beynəlxalq hüquq subyektliyi özünü həm də onun **diplomatik münasibətlərdə** iştirak etməsində göstərir. Nəzərdən qaçırmaq olmaz ki, son

zamanlar Avropa İttifaqının xarici münasibətlər sahəsində diplomatik fəallığı artmışdır. Avropa İttifaqı beynəlxalq mübahisələri həll etmək üçün bilavasitə danışıqlar aparır, vasitəçilik edir, xoşməramlı (xeyirxah) xidmət göstərir və digər diplomatik üsullardan (vasitələrdən) istifadə edir. Biz, tez-tez hallarda şahidi oluruq ki, sülhməramlı əməliyyatların həyata keçirilməsində Avropa İttifaqının fəallığı necə artır.

Avropa İttifaqının beynəlxalq hüquq subyektliyi məhdud (məqsədli) xarakter daşıyır. Belə ki, o, yalnız öz məqsədinə nail olmaq üçün zəruri beynəlxalq hüquqlara malik ola, müvafiq vəzifələr daşıya bilər.

SUAL 3

Hüquq ədəbiyyatında göstərilir ki, Avropa İttifaqının institutları (orqanları) Avropa hüququnun subyektləri sırasına aiddir. Belə ki, Avropa İttifaqının institutları (orqanları) Avropa hüququ ilə tənzimlənən münasibətlərdə iştirak edir. Başqa sözlə, birinci, Avropa İttifaqının institutları (orqanları) Avropa hüququ ilə müəyyənləşdirilən hüquqlara malik ola, vəzifələr daşıya bilər. İkinci, Avropa İttifaqının institutları (orqanları), öz hərəkətləri ilə hüquqlar əldə edə və həyata keçirə, habelə özü üçün vəzifələr yarada və icra edə bilər; həmin hüquq və vəzifələr isə Avropa hüququ ilə tənzimlənir. Üçüncü, Avropa İttifaqının institutları (orqanları) yol verdikləri hüquq pozuntularına görə məsuliyyət daşımaq qabiliyyətinə malikdir; həmin məsuliyyət isə Avropa hüququ ilə müəyyən edilir və tənzimlənir.

Qeyd etməliyik ki, Avropa İttifaqı müəyyən məqsəd üçün yaradılmışdır. Öz qarşısına qoyduğu məqsədə nail olmaq üçün Avropa hüququ öz institutlarını (orqanlarını) yaratmışdır. Təsadüfi deyil ki, özünün institutlarına (orqanlarına) malik olmaq Avropa İttifaqının xarakterik cəhət və xüsusiyyətlərindən biridir. Unutmaq olmaz ki, qarşısına qoyduğu məqsədə nail olmaq üçün öz institutlarını (orqanlarını) formalaşdırmaq hüququna istənilən inteqrasiya qurumu malik olur.

Hüquqi şəxs statuslu Avropa İttifaqı özünün institutları (orqanları) vasitəsi ilə təmsil olunmuşdur. Odur ki, Avropa İttifaqının müvafiq hüquq və vəzifələri öz institutları (orqanları) tərəfindən həyata keçirilir. Axı, hüquqi şəxslərin hüquqlarını onların orqanları həyata keçirir. Lakin hər bir orqan öz səlahiyyətləri həddində hərəkət etməlidir. Deməli, hüquqi şəxs statuslu Avropa İttifaqını öz səlahiyyətləri çərçivəsində onun institutları (orqanları) təmsil edir. Həmin institutlar (orqanlar) Avropa İttifaqının malik olduğu hüquqi şəxs səlahiyyətini (hüququnu) praktikada həyata keçirir.

Fiziki və hüquqi şəxslər Avropa hüququnun subyekt kimi

Fiziki və hüquqi şəxslər Avropa hüququnun subyekt növlərindən bir hesab edilir. Söhbət Avropa İttifaqının üzvü olan dövlətlərin yurisdiksiyasında (hakimiyyəti altında) olan fiziki və hüquqi şəxslərdən gedir. Avropa İttifaqı Məhkəməsi göstərmişdir ki, Avropa hüququnun subyekt rolunda nəinki üzv-dövlətlər, həmçinin onların yurisdiksiyasında olan fiziki və hüquqi şəxslər çıxış edə bilərlər. O, yəni Avropa İttifaqı Məhkəməsi «ressortissants» kimi termin işlədir; həmin termin isə «üzv-dövlətlərdən olan şəxslər» mənasını ifadə edir.

Doğrudan da, Avropa hüququ üzv-dövlətlərin yurisdiksiyasında olan fiziki və hüquqi şəxslərin üzərinə müəyyən vəzifələr qoyur. Həmin vəzifələr isə müvafiq

hüquqların yaranmasına səbəb olur ki, üzv-dövlətlərin yurisdiksiya-sında olan fiziki və hüquqi şəxslər onlardan istifadə edirlər.

Avropa İttifaqının institutları, habelə Avropa İttifaqının qeyri- hakimiyyət orqanları tərəfindən qəbul edilən aktlar (normativ və digər aktlar) son anda (nəticədə) üzv-dövlətlərə deyil, bilavasitə həmin dövlətlərin fiziki və hüquqi şəxslərinə yönəlir, ünvanlanır. Onlar bu və ya digər dərəcədə həmin şəxslərin gündəlik mənafe və maraqlarına toxunur, aid olur. Bu kimi mənafe və maraqlar isə öz hüquqi ifadəsini şəxslərin malik olduqları subyektiv hüquqlarda, daşdıqları subyektiv vəzifələrdə tapır. Belə hüquq və vəzifələri Avropa hüququ nəinki üzv-dövlətlər, həmçinin bilavasitə onların fiziki və hüquqi şəxsləri üçün müəyyənləşdirir. Əgər hər hansı hüquq sistemi şəxslər üçün hüquq və vəzifələr müəyyənləşdirirsə, deməli, onlar həmin hüquq sisteminin subyekt hesab edilir. Buna görə də üzv-dövlətlərin şəxsləri (fiziki və hüquqi şəxsləri) Avropa hüququnun subyekt hesab edirlər. Onlar subyekt qismində Avropa gömrük, ticarət, maliyyə, pul-valyuta, vergi və digər hüquq münasibətlərində iştirak edirlər.

Avropa hüququnun subyekt kimi fiziki şəxslərdən xüsusi olaraq danışmaq lazımdır. Söhbət Avropa İttifaqının vətəndaşı olan fiziki şəxslərdən gedir. Məsələ burasındadır ki, yalnız onlar, yəni Avropa İttifaqının vətəndaşları Avropa hüquq sisteminin, sözün əsl mənasında, subyekt (**tamhüquqlu subyekt**) ola bilərlər. Avropa hüququnun tamhüquqlu subyekt olmasına görə Avropa İttifaqı vətəndaşları bir sıra əlavə güzəşt və üstünlüklə (imtiyazla) təmin olunmuşdur.

Avropa İttifaqı ərazisində olan əcnəbilərə (Avropa İttifaqının üzvü olmayan dövlətlərin vətəndaşlarına) və apatridlərə (vətəndaşlığı olmayan şəxslərə) gəldikdə, qeyd etməliyik ki, belə fiziki şəxslər də Avropa hüququnun subyekt sayılırlar. Lakin onlar Avropa hüququnun tamhüquqlu subyekt hesab edilmirlər. Ən azı ona görə ki, əcnəbilər və apatridlər Avropa İttifaqı vətəndaşının malik olduqları əlavə güzəşt və üstünlüklərdən istifadə etmirlər. Lakin, buna baxmayaraq, onlar, Avropa İttifaqı ərazisində olduqlarına görə, Avropa hüquq normalarına əməl etməli, həmin normaların tələblərini pozmamalıdırlar.

Qeyd etməliyik ki, üzv-dövlətlərin vətəndaşları və Avropa İttifaqı arasında həmişə davamlı, möhkəm hüquqi əlaqə olmuşdur. Belə əlaqə isə qanunauyğun olaraq, Avropa İttifaqının vətəndaşlığı institutunun yaranmasına gətirib çıxartmışdır. Avropa İttifaqı vətəndaşlığına malik olmaq (onu əldə etmək) isə, öz növbəsində, yeni hüquq və vəzifələrin yaranması (müəyyən edilməsi) deməkdir. Həmin hüquq və vəzifələr belə bir faktdan irəli gəlir ki, üzv-dövlətlərin vətəndaşları Avropa İttifaqı ilə bilavasitə hüquqi əlaqədədir.

NƏTİCƏ

Avropa İttifaqı vətəndaşları insan hüquqlarının (hüquq və azadlıqların) qorunması və müdafiəsi ilə bağlı olaraq, yaranan hüquq münasibətlərində daha fəal iştirak edir. Belə ki, Avropa İttifaqı vətəndaşları Avropa insan hüquqlarının qorunması hüquq sahəsinin əsas subyekti, başlıca iştirakçısı və mərkəzi fiquru sayılır. Avropa insan hüquqları hüquq sahəsi isə Avropa hüququnun müstəqil sahələrindən biri olub, Avropa İttifaqı ərazisində şəxsiyyətin (Avropa İttifaqı vətəndaşlarının) hüquq və azadlıqlarını müdafiə etmək və qorumaq funksiyasını yerinə yetirir. Bu sahədə Əsas hüquqlar haqqında Avropa İttifaqı Xartiyasının (2000-ci il) əhəmiyyəti xüsusilə böyükdür. Bu sənəd Avropa İttifaqı ərazisində şəxsiyyətin hüquq və azadlıqlarınə müdafiə etməyin vacib standartlarını müəyyənləşdirir.